

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1

Бровко Н. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії, теорії держави
і права та державного будівництва*

Білоцерківського національного аграрного університету

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЛЮДСЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ: ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА НАУКОВА ДУМКА

CONSCIOUSNESS OF THE HUMAN PERSON: HISTORICAL MONUMENTS AND SCIENTIFIC THOUGHT

Стаття присвячена дослідженню правосвідомості як філософсько-правового феномена, що сягає давніх часів, охоплюючи міфологічний та релігійний світогляди, згідно з якими суспільний порядок має породжувати космічний і природний порядок, ґрунтуючись на ідеології космологічних міфів, які негативно оцінюють хаос і безлад.

Об'єктом дослідження автор вибрав історичні пам'ятки філософії і права, праці видатних зарубіжних та вітчизняних філософів і правознавців, які увійшли до золотого фонду світової наукової думки у галузі філософії, права та педагогічно-виховної діяльності. Обґрунтовано визначення поняття правової свідомості як багатопланової філософсько-правової та частково психологічної категорії.

Ключові слова: *виховання, мораль, педагогіка, право, правосвідомість, психологія, релігія, риторика, світогляд.*

Статья посвящена исследованию правосознания как философско-правового феномена, который уходит корнями в древние времена, включая мифологическое и религиозное мировоззрения, согласно которым общественный порядок должен порождать космический и природный порядок, основываясь на идеологии космологических мифов, которые негативно оценивают хаос и беспорядок.

Объектом исследования автор выбрал исторические памятники философии и права, труды выдающихся зарубежных и отечественных философов и правоведов, вошли в золотой фонд мировой научной мысли в области философии, права и педагогически-воспитательной деятельности. Обосновано определение правового сознания как многоплановой философско-правовой и частично психологической категории.

Ключевые слова: *воспитание, мораль, педагогика, право, правосознание, психология, религия, риторика, мировоззрение.*

The article is devoted to the study of justice as a philosophical and legal phenomenon that dates back to ancient times, covering mythological and religious worldviews, according to which the social order should generate cosmic and natural order, based on the ideology of cosmological myths that negatively assess chaos and disorder.

The object of the research has chosen the historical monuments of philosophy and law, the works of prominent foreign and domestic philosophers and lawyers, who entered the golden fund of world scientific thought in the field of philosophy, law and pedagogical and educational activities. The reasoned definition of the concept of legal consciousness as a multifaceted philosophical and legal and partly psychological category.

Key words: *education, moral, pedagogy, law, legal consciousness, psychology, religion, rhetoric, worldview.*

Правосвідомість як філософсько-правовий феномен сягає давніх часів, охоплюючи міфологічний та релігійний світогляди, згідно з якими суспільний порядок має породжувати космічний і природний порядок, ґрунтуючись на ідеології космологічних міфів, які негативно оцінюють хаос і безлад.

Протягом багатовікового періоду генезису соціуму безпосередній вплив на життєві цінності індивідууму мали релігійні догмати та ідеологічні установки, моральні та правові норми, які визначали загальноновизнані спільнотою цілі та інтереси її життєдіяльності. Вони формувались під впливом філософсько-правових, морально-етичних, ментально-традиційних та інших факторів, які знайшли своє відображення в пам'ятках культури та права, працях видатних філософів, правників, психологів, педагогів, вихователів, представників інших галузей наукової думки.

Правосвідомість – багатогранне поняття, яке визначається, зокрема, як сукупність раціональних норм, які не тільки відображають усвідомлення правової дійсності, але й впливають на неї, формуючи готовність особистості до правової поведінки. Правова свідомість як явище завжди привертала особливу увагу з боку мислителів, філософів, вчених-правознавців та інших видатних особистостей в історії розвитку суспільства, адже свідчила про розвиток особистості, отже, і про розвиток суспільних відносин та суспільства загалом на тому чи іншому етапі суспільного розвитку. Дослідження правової свідомості сучасної особистості нині неможливе без аналізу історичних пам'яток філософії і права, праць зарубіжних та вітчизняних філософів і правознавців, тому становить інтерес та є актуальним. Ці питання найшли своє відображення у багатьох пам'ятках філософії, права, моралі, релігії тощо, які увійшли до золотого фонду культурної спадщини людства.

Завданням, які ставив перед собою автор, є здійснення глибокого та всебічного аналізу та дослідження категорії правової свідомості у творах видатних митців, розуміння їх позицій, поглядів, думок та зіставлення з сучасним розумінням цієї категорії.

Спочатку варто звернути увагу на праці Конфуція – найбільш відомого філософа та педагога прадавнього Китаю, в школі якого викладалися чотири дисципліни: мораль, мова, політика та література. Його праці «Шицзін», «Шу Цзин», «Ліцзі», «Юе Цзин» – заслуговують на увагу, адже у них основне місце займають питання соціальної етики, моральної природи людини та принципи керівництва державою. Моральні аспекти, які Конфуцій висував на перше місце, включали «п'ять добродійностей»: людинолюбство, обов'язок, норми поведінки, знання і відданість [1, с. 278]. Це свідчить про початкове розуміння феномена свідомості та правової свідомості людини.

Заслуговують на увагу праці «*Артхашастра*» (*Наука політики, Наука про державний устрій*) та «*Закопи Ману*», якими визначалися засади **державного управління, політики та виховання**. Згідно з їх ідеологією місце і правове становище представників кожного варни (соціальний стан у суспільстві) визначає дхарма (закон, заснований на істині), дотримання якого охороняється суворими покараннями. Однак принципом державного управління визначалась «артха» (користь), що пронизує викладені в збірниках практичні настанови щодо усунення перешкод на шляху до суспільного порядку, застосування витончених засобів державної політики, судочинства, правил й обов'язків державних чиновників, взаємовідносин у родині, зокрема, виховання дітей тощо [2, с. 304].

«*Закопи Хаммурапі*» – один із найдавніших і найкраще збережених законодавчих кодексів стародавнього Вавилону, який представляє собою запис судових рішень або найбільш важливих розпоряджень царя з окремих конкретних питань та має свою внутрішню логіку викладу правового матеріалу. Статті з 126 до 195 містять положення, якими регулювалися сімейні відносини, у тому числі обов'язки батьків щодо виховання дітей. Закони були виставлені на видному і загальнодоступному місці, де і відправлялося правосуддя, що у судовій практиці означало, що не можна виправдовуватись незнанням закону [1, с. 282].

В «*Апології Сократа*» вирізняється два ступені освіти:

– перший, основний, полягає у вивченні та засвоєнні етики;

– другий, надбудова, – вивчення та засвоєння спеціальних практичних занять.

Сократ заперечував пізнання світу та природи через їх недоступність людському розуму, намагався довести, що люди мають пізнавати самих себе і вдосконалювати власну мораль. На його думку, це і є метою виховання. Сократ вів бесіди з питань моралі на майданах, змушував своїх слухачів шляхом запитань і відповідей знаходити «істину», сам при цьому не пропонував готових положень й висновків. Такий стиль ведення бесід зі слухачами став називатись сократівським, а з часом – евристичним [3, с. 41].

«*Держава*» – один із головних філософських трудів Платона, який, посилаючись на вчення Сократа, стверджував, що за допомогою правового виховання можна впливати на природну правосвідомість кожного та формувати таким чином позитивне право у суспільстві. Він також вважав справедливість певним балансом між творінням і несправедливістю, яка встановлюється законом. Тому закон має створити найбільш сприятливі умови для життя людей у суспільстві, і у разі неухильного дотримання законів можна говорити про високу загальну та індивідуальну правову свідомість [4, с. 328–329].

«*Політика*» – фундаментальна праця Арістотеля, який в 7–8 її книгах, зокрема, писав: «Все виховання треба поділити за віковими особливостями на два класи: від семирічного віку до статевої зрілості та від настання статевої зрілості до 21 року.

Спершу варто розглянути, чи треба встановлювати певні правила у вихованні дітей; потім, чи корисніше покласти це на державу, чи на приватних осіб, – а це нині спостерігається у більшості держав; і, нарешті, з'ясувати, в чому полягає зміст виховання».

Особливу увагу філософ приділяв правовому вихованню молоді людини, він вважав, що ставлення людини до закону і справедливості є неоднозначним, оскільки свідомість людини – досить суперечлива категорія. Арістотель розвивав ідею інерційного впливу закону на свідомість, традиції і звички людини, тому, на його погляд, не варто «часто змінювати закони, тому що такі зміни негативно впливають на свідомість людей. Тобто правосвідомість безпосередньо залежить не лише від змісту закону, але і від його стабільності, адже закон не змінює правову поведінку людей відразу, а лише змушує їх поступово звикати до нових норм поведінки» [5, с. 319].

Праці «*Про підбір матеріалу*», «*Про ритора*», «*Про обов'язки*», «*Про природу Добра і Зла*», «*Тускуланські бесіди*» – відображення педагогічних ідей Цицерона в основу яких було закладено філософську концепцію невід'ємності освіченості від моральності. Філософ вважав також, що на формування правосвідомості особи значною мірою впливає природне право [6, с. 26–32].

«*Дванадцять книг риторичних настанов*» – книга Квінтіліана, яка вважається першою педагогічною книгою в галузі риторики та естетичного виховання. Автор також сформулював вимоги до вчителя, основними з яких були: любов до дітей, високий рівень власного інтелекту та правосвідомості, його позитивний приклад щодо моральності та культури поведінки [7, с. 112].

«*Умонія*» – твір Т. Мора, в якому обстоюється необхідність надання всім громадянам можливості «духовної свободи і освіти» [8, с. 123].

«*Місто Сонця*» Т. Кампанелли – твір, в якому автор у фантастичній формі показав життя людей у соціалістичній державі. Діти виховуються у спеціальних групах під керівництвом нянь-вихователок, у школах вивчають науки, займаються гімнастич-

ними вправами, працюють у майстернях, у полі, на городі. Головним завданням навчального процесу, на думку вченого, було формування правосвідомості учнів для того, щоб зі шкіл не виходили «дармоїди і злодії» [8, с. 127].

«*Феноменологія духу*» – праця Г. Гегеля, особливість філософсько-правового осмислення права якого, в контексті розуміння категорії правосвідомості, полягала у підході до права з позицій моральної філософії як феномена, який здобуває свій вищий зміст та значення в сукупності з етичними категоріями, тобто за умови його взаємозв'язку з принципами і нормами моралі [9, с. 126].

«*Критика чистого розуму*», «*Критика практичного розуму*», «*Критика спроможності судження*» – основні праці І. Канта, в яких він виклав свою позицію щодо розуміння того, що стоїть за власне права. В загальному розумінні право, на його думку, є сукупністю певних умов, за яких свавілля однієї особи сумісне зі свавіллям іншої з точки зору загального закону свободи [6, с. 112–116]. У правосвідомості І. Кант виділяє «правовий стан», тобто такі взаємовідносини між людьми, за наявності яких кожен може користуватися своїм правом, та «неправовий стан», тобто такий, в якому немає жодної справедливості. Неправовий стан він називає станом приватного права, а громадянський стан – станом публічного права [6, с. 114–117].

«*Основи педагогіки. Введення до прикладної філософії*» С. Гессена – науковий твір, в основу якого лягла освітня концепція «педагогіки культури», яка, будучи відображенням його філософських поглядів, пропонує конкретні шляхи вирішення багатьох глобальних філософських проблем, а педагогіка як наука, предметом якої є утворення, трактується як усвідомлення виховання освіченої, культурної та правосвідомої особистості тощо [10].

Серед історичних пам'яток та праць наших видатних співвітчизників, які увійшли до золотого фонду наукової думки у галузі філософії та педагогічно-виховної діяльності, варто визначити наведені нижче.

«*Бджола*» – збірник, в якому зазначалося, що «*ум без книг, аки птиця без крил. Як і вона злетіти не може, так і ум не домислиться досконалого розуму без книг*» та було надано конкретні рекомендації щодо виховання любові до батьківщини, працьовитості, мужності, гуманності, доброзичливості, скромності [1, с. 342].

Твори Григорія Сковороди, в яких він зі злою іронією критикує поширену в ті часи систему навчання та виховання, яка передбачала не виховання справжньої освіченої особистості, а нанесення зовнішнього манерного лоску на тлі презирства до суспільно-корисної праці. Натомість він вважав метою виховання навчити людину знаходити істину, пізнавати явища природи та, головне, прищепити такі благородні почуття, як любов, дружба, вдячність, безкорисна діяльність на благо суспільства.

Водночас як філософ-гуманіст він переконаний, що виховання дітей не має обмежуватися шкіль-

ним приміщенням, воно, насамперед, є головним обов'язком батьків [11, с. 122].

«*Людина як предмет виховання*» – головна наукова праця К. Ушинського, в якій автор рекомендував колегам-вчителям вивчати основні закони людської природи і тільки на основі такого вивчення обґрунтовувати педагогічні положення, які полягають у такому:

– народ має право й повинен мати школу рідною мовою, побудовану на власних національних засадах;

– наукові істини, психологічні прийоми, нагромаджені в різних країнах, можуть використовуватися всіма народами, але система виховання у кожного з них враховує певні національні особливості, історичні традиції, звичаї [12, с. 267].

Збірник наукових статей із питань суспільної психології, виховання і нервово-психологічної гігієни (в п'яти томах) І. Сікорського, в яких автор виклав свою концепцію наявності взаємозв'язку педагогіки з психологією дитини, оскільки вважав, що лише завдяки дослідженню особливостей її психічного розвитку є можливим вирішення завдань виховання та навчання правової свідомої особистості [13, с. 112].

«*Книга для батьків*» А. Макаренка – науково-популярна книга, до якої увійшли дві основних його праці, присвячені складним проблемам виховання дітей у сім'ї, призначені спеціально для батьків [14, с. 226].

Автор фундаментального наукового дослідження «Проблеми виховання всесторонньо розвинутої особистості» В. Сухомлинський наголошував, що кожна людина вже в роки дитинства й особливо в отрочстві й ранній юності має досягти щастя повноти свого духовного життя, радості праці та творчості. У цьому контексті вчений, не встановлюючи чітких меж різних сторін виховання, у будь-якому діянні виділяв необхідність та єдність розумового розвитку і праці, морального, естетичного та екологічного виховання, вивчення й урахування індивідуальних і вікових особливостей учнів, взаємин родини та школи [15, с. 176].

У подальшому філософські та юридичні аспекти формування правової свідомості отримали розвиток у працях відомих сучасних українських науковців В. Головченка, В. Бабкіна, С.Бобровника, Г. Балюка, В. Копейчикова, В. Котюка, А. Крижановського, Є.Назаренка, В. Оксамитного, М. Орзіха, В. Селіванова, В. Сіренка, С.Станіка, В. Тація та багатьох інших.

Як показує аналіз праць цих та інших вітчизняних науковців, більшість із них схиляється до необхідності здійснення комплексних заходів щодо модернізації форм і методів утвердження правосвідомості людської особистості у процесі виховання, у тому числі правового, в Україні, відповідно, принципів демократизації, автономізації, участі усіх зацікавлених сторін у діяльності навчальних закладів, досягнення високого рівня наукового забезпечення навчального процесу, застосування інноваційних методик викладання матеріалу.

Протягом багатовікового періоду генезису соціуму безпосередній вплив на життєві цінності індивідууму мали релігійні догмати та ідеологічні установки, моральні та правові норми, які визначали загальноприйнятні цінності та інтереси її життєдіяльності. Вони формувались під впливом філософсько-правових, морально-етичних, ментально-

традиційних та інших факторів, які знайшли своє відображення в пам'ятках культури та права, працях видатних філософів, правників, психологів, педагогів, вихователів, представників інших галузей наукової думки. Дослідження цих пам'яток є необхідним для розуміння сучасної особистості, рівня її свідомості, її розвитку та вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Философский энциклопедический словарь за ред.: Л.Ф. Ильичёв и др.; Москва: Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
2. Артхашастра или наука политики. Москва, 1959. 802 с.
3. Кессиди Ф.Х. Сократ. Москва, 1988. 220 с.
4. Платон. Сочинения: в 4 т. Т. 3. Ч. 1. / под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса. Санкт-Петербург, 2007. 752 с.
5. Аристотель. Сочинения: в 4 т. Т. 4. / под ред. А.И. Доватур. Москва, 1983. 830 с.
6. Данильян О.Г., Байрачна Л.Д., Максимов С.І. Філософія права: навч. посіб. / за ред. О.Г. Данильяна. Харків, 2009. 208 с.
7. Марк Фабий Квинтилиан. Двенадцать книг риторических наставлений. Санкт-Петербург, 1834. 521 с.
8. Мор Т. Утопия, Кампанелла Т. Город Солнца. М., 2014. 256 с.
9. Гегель Г.В.Ф. Система наук. Феноменология духа: соч. в 14 т. Т. IV. Москва, 1959. 440 с.
10. Гессен С.И. Основы педагогики: введение в прикладную философию / под ред. П.В. Алексева. Москва, 1995. 448 с.
11. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. Т. 1. Київ, 1973. 532 с.
12. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: в 6 т. Т. 1. Київ, 1983. 294 с.
13. Сикорский И.А. Сборник научных статей по вопросам общественной психологии, воспитания и нервно-психологической гигиены: в 5 т. Т. 2: Южно-русское книгоиздательство Ф.А. Иогансона, 1899. 226 с.
14. Макаренко А.С. Книга для батьків. Київ, 1980. 330 с.
15. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвинутої особистості: вибрані твори: у 5 т. Т. 1. Київ, 1976. 202 с.